

Dariusz Buksik

Wybrane psychologiczne teorie cech osobowości

Seminare. Poszukiwania naukowe 16, 191-206

2000

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ARIUSZ BUKSIK SDB

WYBRANE PSYCHOLOGICZNE TEORIE CECH OSOBOWOŚCI

Problematyka osobowości we współczesnej psychologii jest zagadnieniem centralnym. W badaniach nad osobowością poszukuje się wspólnych mechanizmów leżących u podłoża osobowości, a szczególnie u podstaw jej funkcjonowania. Próbuje się również ustalić, na podstawie cech osobowości występujących w różnym stopniu w każdej osobie istotne różnice pomiędzy osobami, a także pomiędzy grupami osób. W niniejszym artykule zostaną przedstawione te spośród teorii osobowości, dla których pojęcie cechy wydaje się być podstawowe. Dla tych teorii struktura osobowości jest ogółem cech, gdzie cecha jest rozumiana jako synonimiczne ujęcie pewnych zachowań.

1. CZYNNIKOWE TEORIE CECH OSOBOWOŚCI

W literaturze psychologicznej istnieje wiele koncepcji i teorii na temat struktury i rozwoju osobowości człowieka. Jedną z nich jest ujęcie struktury osobowości w terminach cech. Cecha w psychologii osobowości staje się podstawowym elementem przyjmowanym przez wielu psychologów, zwłaszcza w opisowym pojęciu do badań osobowości. Jak podaje Nuttin mamy różne oczekiwania wobec osób i rzeczy, z którymi się stykamy i zdajemy sobie sprawę z ich możliwości. Te oczekiwania zostały ukształtowane na podstawie doświadczenia w kontakcie z innymi, tworząc ramy ludzkiej percepcji. Inni ludzie mają również oczekiwania względem nas i otaczających nas przedmiotów. W ten sposób powstaje sieć interakcji pomiędzy ludźmi, jak i sieć interakcji człowieka ze światem. Dzięki czemu przypisujemy ludziom, których znamy różne cechy. Dzieje się tak również w odniesieniu do przedmiotów. Natomiast na podstawie obserwacji różnych form za-

chowania uczymy się określać ludzi i siebie samych za pomocą cech, które są względnie niezmiennie mimo zmienności zachowań¹.

Do głównych psychologów ujmujących osobowość w terminach cech możemy zaliczyć Thurstona, Guilforda, Cattella, Eysencka oraz Allporta. Prawie wszyscy wymienieni autorzy szukając komponentów cech osobowości posługiwali się metodą statystyczno-matematyczną, zwaną analizą czynnikową, której twórcą jest Sperman, a rozwinęli ją głównie Thurston, Cattell. Analiza czynnikowa jest metodą statystyczną, mającą na celu wykrycie i pomiar wspólnych czynników (np. podstawowych zdolności człowieka), powodujących korelację osiągniętych przez człowieka wyników w różnych zadaniach².

Tylko Allport nie posługiwał się metodami statystyczno-matematycznymi w swojej koncepcji osobowości. Opisując naturę cech i porządkując je, przyjmuje metodę idiograficzną, która uwzględnia elementy najbardziej istotne w osobowości, zwane cechami jedynymi. Badania Cattella i Eysencka prowadzą przede wszystkim do wykrycia ogólnych praw rządzących zachowaniem człowieka. Jest to podejście nomotetyczne. Ujęcie osobowości przez Cattella jest dynamiczne natomiast Guilforda i Eysencka bardziej statyczne³.

1.1. J. P. Guilforda teoria osobowości

Teoria osobowości w ujęciu J. P. Guilforda opiera się przede wszystkim na analizie czynnikowej. W swoich rozważaniach wzoruje się na Spermanie, Vernonie, Thurstonie, Allporcie i Cattellu. Definicja osobowości, którą proponuje Guilford jest dość ogólnikowa. Osobowość jest więc jedynym w swoim rodzaju układem cech jednostki. Natomiast głównym elementem struktury osobowości jest cecha. Guilford cechę osobowości określa jako dający się wyróżnić względnie trwały sposób zachowania, różniący jednostkę od innych jednostek⁴.

Termin cecha jest ściśle określony: „Cecha to pewna dająca się wyróżnić stała właściwość, w której jedna indywidualność różni się od drugiej”⁵.

Z definicji tej wynika, że cecha – będąc wspólną właściwością – może być podstawą porównywania osób między sobą. Dokonując porównywania osób po-

¹ Por. J. Nuttin, *Struktura osobowości*, Warszawa 1968, s. 35-59, 238-286.

² Por. J. Ekel, J. Jaroszyński, J. Ostaszewska, *Mały słownik psychologiczny*, Warszawa 1965, s. 13.

³ Por. Z. Golan, *Osobowość a zaangażowanie religijne*, Warszawa 1992, s. 17-18.

⁴ Por. St. Siek, *Osobowość – struktura, rozwój, wybrane metody badania*, Warszawa 1982, s. 131; St. Siek, *Struktura osobowości*, Warszawa 1986, s. 112; St. Siek, *Wybrane metody badania osobowości*, Warszawa 1993, s. 18.

⁵ J. P. Guilford J. P., *Personality: A psychological interpretation*, New York 1956, s. 6.

naje się ich inność, a co za tym idzie ich osobowości. Poszczególne osoby posiadające cechy wspólne różnią się pomiędzy sobą jedynie stopniem posiadania tych cech. Wszystkie cechy osobowości, natężone we właściwym stopniu dla określonej indywidualności, tworzą jedyną i niepowtarzalną konfigurację, którą nazywamy układem. Sama osobowość jest wypadkową wpływających na siebie cech tworzących ten układ. Dzięki analizie czynnikowej, wielość cech osobowości poznawalnych z bezpośredniej obserwacji można sprowadzić do niewielkiej ich ilości zw. cech podstawowych⁶.

Cechy wchodzące w skład osobowości zostały przez Guilforda połączone w siedem grup, które nazwał modalnościami. Każda z modalności dotyczy innego aspektu osobowości. Do tak rozumianej osobowości zaliczamy: potrzeby, zainteresowania, postawy, temperament, uzdolnienia, cechy fizjologiczne organizmu i cechy morfologiczne organizmu.

Wymienione elementy struktury osobowości Guilford dzieli na mniejsze grupy wyróżnia wymiary poszczególnych cech. Tak przykładowo Guilford wyróżnia trzy główne wymiary uzdolnień, dzieląc je na: uzdolnienia percepcyjne, psychometryczne i intelektualne; pięć wymiarów temperamentu i pięć wymiarów potrzeb. Kryteriami tych podziałów są wnioski logiczne lub analiza czynnikowa różnych badań tych cech osobowości, albo analizy doświadczalnych prac różnych autorów zajmujących się problemem określonych cech osobowości⁷.

Guilford jest zwolennikiem hierarchicznego modelu struktury osobowości. Model ten jest podobny do modelu struktury osobowości Eysencka. Schemat hierarchicznego modelu struktury osobowości, według koncepcji Guilforda przedstawia się następująco:

1. typ psychiczny – najwyższy poziom organizacji osobowości. Takiego człowieka cechuje: towarzyskość, dominacja, spokój, zaufanie do siebie;
2. cecha osobowości – pierwotne lub podstawowe cechy osobowości. Cechy podstawowe to: towarzyskość, dominacja;
3. specyficzne tendencje – reagowania w ograniczonej liczbie konkretnych sytuacji. Tendencje i schematy reagowania określone są terminem „HEXIS”. Cechy to: zamiłowanie do bycia w towarzystwie, organizacji czegoś, prac zespołowych, oraz gotowość do podejmowania się trudnych zadań i werbalnej obrony siebie;
4. reakcje specyficzne jednostki tj. uśmiech, kontrola uczuć i szybkość decyzji⁸.

Najniższy poziom w przedstawionym modelu stanowią reakcje specyficzne jednostki, do których zaliczamy: wrażenia i reakcje na pojedyncze bodźce. Nato-

⁶ Por. Z. Golan, *Osobowość a zaangażowanie religijne*, Warszawa 1992, s. 18.

⁷ Por. St. Siek, *Struktura osobowości*, Warszawa 1986, s. 112.

⁸ Por. St. Siek, *Osobowość – struktura, rozwój, wybrane metody badania*, Warszawa 1982,

miast wyższy poziom stanowią względnie trwałe tendencje do reagowania na poziomie „hexis”, czyli tendencje do reagowania w specyficzny sposób w ograniczonej liczbie i w określonych sytuacjach. Trzeci poziom organizacji osobowości stanowią podstawowe lub pierwotne cechy osobowości. Są to cechy, do których dochodzi się na podstawie analizy czynnikowej poprzez dużą ilość badań różnych zachowań człowieka. Natomiast czwarty poziom organizacji osobowości, a zarazem najwyższy tworzą elementy struktury zwane typami. Są one zespołem skorelowanych ze sobą cech. Przykładowo typ jednostki dobrze emocjonalnie przystosowanej składałby się z następujących cech: spokój, zaufanie do siebie, obiektywizm⁹.

Możemy powiedzieć, iż Guilford zidentyfikował dwie grupy ogólnych czynników osobowościowych, którym nadaje nazwę hormetyczne i temperamentalne, jak również grupę czynników odnoszących się do funkcjonowania intelektu. Cechy w ujęciu hormetycznym związane są z motywacyjną sferą osobowości danej jednostki i zależą od fizycznych potrzeb organizmu oraz od rodzaju doświadczeń danej jednostki. Mogą one być różne w różnych społeczeństwach. Cechy te obejmują potrzeby, postawy i zainteresowania. Natomiast w ujęciu temperamentalnym cecha nigdy nie występuje sama. Jest ona uwarunkowana i modyfikowana przez wszystkie inne cechy jak i właściwości danej jednostki. Natomiast czynniki intelektualne Guilford klasyfikuje według treści – typu informacji, według rodzaju wytworu – formy oraz według operacji. Wyróżnia tym samym pięć rodzajów operacji: ocenianie, wytwarzanie zbieżne, wytwarzanie rozbieżne, pamięć i poznawanie; oraz sześć rodzajów wytworów: jednostki, klasy, relacje, systemy, transformacje, implikacje; a także cztery rodzaje treści: figuralne, symboliczne, semantyczne oraz behawioralne. Różne kombinacje treści, wytworów i operacji dają według Guilforda około sto dwadzieścia możliwych zdolności intelektualnych¹⁰.

1.2. R. B. Cattella teoria osobowości

Do najbardziej znanych czynnikowych struktur osobowości należy model struktury osobowości Cattella i koncepcja struktury osobowości w ujęciu Eysencka. Obaj autorzy za podstawowy element struktury osobowości uważają wymiar osobowości, zwany również czynnikiem osobowości. W wyniku statystycznych analiz otrzymywane są swoiste wiązki schematów reagowania, które oscylują pomiędzy dwoma biegunami i wysoko korelują ze sobą, natomiast nie korelują z innymi wymiarami. W metodzie tej wymiar osobowości nosi nazwę czynnika osobowości¹¹.

⁹ Por. St. Siek, *Struktura osobowości*, Warszawa 1986, s. 113.

¹⁰ Por. P. G. Zimbardo, F. I. Ruch, *Psychologia i życie*, Warszawa 1994, s. 407-408.

¹¹ Por. Siek St., *Struktura osobowości*. Warszawa 1986, s. 52

Psychologia na obecnym etapie rozwoju nie może według Cattella zdefiniować pojęcia osobowości. To będzie dopiero możliwe, gdy badania określą strukturę osobowości i przedstawią potrzebną do tego terminologię. Dlatego też Cattell podaje jedynie definicję orientacyjną, która może stać się pomocną w dalszych rozważaniach. Z definicji tej wynika, że osobowość jest tym, co pozwala nam przewidzieć, jak dana osoba zachowa się w określonej sytuacji¹².

Psycholog zaś w ujęciu Cattella może czerpać wiedzę z trzech podstawowych źródeł: z obserwacji zachowania w warunkach naturalnych, z kwestionariuszy osobowości oraz testów obiektywnych¹³.

Dla Cattella osobowość jest złożoną i zróżnicowaną strukturą cech z motywacją w znacznym stopniu zależną od podzbioru tzw. cech dynamicznych. Cecha jest najważniejszym pojęciem i jak podaje autor strukturą psychiczną, czymś wynioskowanym z obserwowanego zachowania w celu wyjaśnienia regularności czy spójności tego zachowania. Zasadnicze znaczenie w poglądach Cattella ma odróżnienie cech na: cechy powierzchniowe i cechy źródłowe. Cechy powierzchniowe reprezentujące wiązki jawnych, czyli zewnętrznych, zmiennych, zdają się występować łącznie. Jeśli więc stwierdzimy, że pewna liczba zjawisk behawioralnych występuje łącznie, to według Cattella można uważać ją za jedną zmienną. Natomiast cechy źródłowe reprezentują podstawowe zmienne, które współdeterminują wielorakie przejawy powierzchniowe. Cechy źródłowe są identyfikowane wyłącznie na drodze analizy czynnikowej. Cechy źródłowe są ważniejsze od cech powierzchniowych. Cechy powierzchniowe są wytworem interakcji cech źródłowych na ogół można oczekiwać, że będą mniej stałe niż czynniki. Dla Cattella cechy źródłowe są najbardziej użyteczne przy wyjaśnianiu zachowania¹⁴.

Cattell dokonuje klasyfikacji cech źródłowych. Cechy źródłowe, które są niezależne od wewnętrznych stanów albo oddziaływań nazywa konstytucjonalnymi, natomiast cechy zależne od wpływów zewnętrznych (tj. rodziny, szkoły, religii, instytucji społecznych), nazywa je ukształtowanymi przez środowisko. Natomiast cechy powierzchniowych Cattell nie dzieli w ten sposób, ponieważ zależą od pewnych kombinacji czynników konstytucjonalnych i środowiskowych. Cechy źródłowe (konstytucjonalne i ukształtowane przez środowisko) mogą być podzielone jeszcze ze względu na sposób w jaki się przejawiają. Cechy, które skłaniają człowieka do działania w określonym celu nazywa dynamicznymi, a dotyczące skuteczności

¹² Por. Z. Chlewiński, *Podstawy a cechy osobowości*, Lublin 1987, s. 75.

¹³ Por. J. Reykowski, *Osobowość*, w: Tomaszewski T. (red), *Psychologia ogólna*, Warszawa 1992, s. 118.

¹⁴ Por. C. S. Hall, G. Lindzey, *Teorie osobowości*, Warszawa 1990, s. 486-488; Z. Chlewiński, *Wprowadzenie do teorii osobowości H. J. Eysencka*, „Roczniki Filozoficzne” T. 11, 1963, z. 4, s. 50-51.

w osiąganiu celu nazywa uzdolnieniami. Te zaś, cechy które odnoszą się do szybkości i reaktywności emocjonalnej określa cechami temperamentu. Każde zachowanie przejawia wszystkie trzy cechy, lecz takie rozróżnienie jest pożyteczne wyłącznie w analizowaniu zachowania człowieka. W diagnostyce osobowości zdaniami Cattella, najważniejsze jest poznanie cech dynamicznych, gdyż cechy te podlegają modyfikacji i są plastyczne, a w konsekwencji wprowadzają najwięcej zmienności zachowania¹⁵.

W badaniach nad cechami temperamentu i cechami dynamicznymi wykorzystując do tego metodę analizy czynnikowej Cattell dąży do opracowania takiej metody, za pomocą której można by mierzyć te same czynniki osobowości w odniesieniu do osób w różnym wieku.

Do najbardziej nowatorskich elementów w pracach Cattella zaliczamy stały nacisk na różnego rodzaju typy badań korelacyjnych, którymi może posłużyć się badacz. Po pierwsze w badaniach można stosować technikę określaną jako „R”, która ukazuje zwykły sposób podejścia przyjmowany przez psychologów. Polega ona na porównywaniu dużej liczby osób pod względem uzyskiwanych przez nie wyników w dwu lub więcej testach. Uzyskany współczynnik korelacji jest miarą współzmienności tych testów. Po drugie wykorzystuje się technikę „P”, w której dokonuje się porównania wyników różnych pomiarów, uzyskanych przez tę osobę w różnych okolicznościach i różnym czasie. Po trzecie istnieje technika „Q”, w której koreluje się dużą liczbę różnych pomiarów uzyskanych przez dwie osoby. Otrzymuje się wtedy współczynnik, który jest miarą współzmienności lub podobieństwa między tymi osobami. Jeśli takie korelacje zostaną uzyskane dla pewnej liczby osób to można sporządzić określoną typologię, czyli pogrupować osoby podobne do siebie pod względem zastosowanych miar. Ostatnia technika, zwana różnicową techniką R, podobna jest do zwykłej techniki R z tą tylko różnicą, że pomiary powtarza się dwukrotnie i różnice między nimi koreluje się i poddaje analizie czynnikowej. Metoda ta jest przydatna do badania stanów psychicznych. Wszystkie cztery techniki są najczęściej stosowane w praktyce¹⁶.

1.3. H.J. Eysencka teoria osobowości

Eysenck w swoich badaniach nad osobowością zastosował ściśle naukowe podejście. Nauka według niego zajmuje się pomiarem i kwantyfikacją, dlatego też psychologia osobowości powinna na tych metodach się opierać. Zakłada podej-

¹⁵ Por. Z. Chlewiński, *Podstawy a cechy osobowości*, Lublin 1987, s. 78.

¹⁶ Por. C. S. Hall, G. Lindzey, *Teorie osobowości*, Warszawa 1990, s. 503-504.

nie nomotetyczne, to jest takie, które szuka praw rządzących zachowaniami całości grup ludzkich, a nie idiograficzne czyli opisowe¹⁷.

Na teoretyczny rozwój poglądów Eysencka i metod badania osobowości jak się wydaje decydujący wpływ wywarła przede wszystkim tzw. szkoła londyńska współczesne teorie uczenia się: Pawłowa, Tolmana oraz Hulla. Do poglądów Pawłowa omawiany autor nawiązuje często (wzajemne relacje poglądów Eysencka i Pawłowa analizuje Strelau¹⁸). Eysenck próbuje łączyć te dwie szkoły. Zauważa się także wpływ Mc Dougalla, zwłaszcza w zakresie doświadczeń z użyciem środków farmakologicznych. Natomiast w teoretycznych częściach prac tegoż autora widać dużą zależność od poglądów Jaensch, Kraepelina, a zwłaszcza Junga i Kretschmera¹⁹. W przeciwieństwie jednak do tych autorów koncepcję struktury osobowości Eysenck opiera na wielkiej ilości badań dużych grup ludzi stosując różne metody i na analizach statystycznych wyników tych badań.

„Osobowość – zdaniem Eysencka – jest całością aktualnych i potencjalnych układów zachowania się organizmu, zdeterminowanych przez dziedziczność i środowisko [...] powstaje i rozwija się przez funkcjonalne współdziałanie czterech sfer, w których te układy zachowania się są zorganizowane: sfera poznawcza (inteligencja), sfera woluntarna (charakter), sfera afektywna (temperament) i sfera somatyczna (konstytucja ciała). Analogiczne określenie osobowości, chociaż akcentuje nieco inny jej aspekt, podaje Eysenck w innym miejscu podkreślając, iż osobowość jest mniej lub więcej stałą i trwałą organizacją charakteru, temperamentu, intelektu i budowy ciała jednostki, która określa jej jedyne przystosowanie do środowiska [...] Charakter oznacza [...] względnie stały i trwałe [...] układ zachowania się dążeniowego (wola); Temperament [...] układ uczuciowego zachowania się (emocje); Intelekt [...] układ poznawczego zachowania się (inteligencja); Budowa ciała [...] układ cielesnej konfiguracji i neuroendokrynologicznego wyposażenia”²⁰.

Z podanych wyżej definicji wynika, że osobowość jest całością, czyli organizacją współdziałających ze sobą poszczególnych wymienionych układów. Układy te warunkują zachowanie się człowieka.

Eysenck rozpatruje osobowość jako zorganizowaną w pewną hierarchię, gdzie na poziomie najwyższym mamy do czynienia z ogólnymi wymiarami, czyli typami, a następnie na poziomie niższym znajdują się cechy. Natomiast jeszcze niżej

¹⁷ Por. A. P. Sperling, *Psychologia*, Poznań 1995, s. 260.

¹⁸ Zob. J. Strelau, *Temperament, osobowość, działanie*, Warszawa 1985, s. 224-235.

¹⁹ Por. Z. Chlewiński, *Wprowadzenie do teorii osobowości H. J. Eysencka*, „Roczniki filozoficzne” T. 11, 1963, z. 4, s. 81-91; W. Sanocki, *Kwestionariusze osobowości w psychologii*, Warszawa 1986, s. 86.

²⁰ Cyt. Za: Z. Chlewiński, *Podstawy a cechy osobowości*, Lublin 1987, s. 87.

znajduje się poziom reakcji nawykowych, natomiast na samym dole hierarchii znajdują się reakcje specyficzne, czyli zachowania obserwowane rzeczywiście.

Typ jest organizacją cech jednostki mającą biologiczne znaczenie i przedstawiającą się jako grupa skorelowanych cech. Cecha z kolei jest grupą skorelowanych aktów lub tendencji działania. Różnica pomiędzy typem a cechą znajduje się nie w charakterze organizacji elementów wchodzących w jej skład, ale w większym obszarze ilości aktów i tendencji zachowania, jakie składają się na typ w odróżnieniu od cech osobowości.

Obok typu i cechy Eysenck wyróżnia jeszcze trzy główne wymiary osobowości, które nazywa: 1. neurotyzm, czyli chwiejność emocjonalną (N); 2. ekstrawersję-introwersję (E, I); 3. psychotyzm (P)²¹.

Skrajnych neurotyków cechuje przede wszystkim nieśmiałość i inne trudności w kontaktach społecznych, niestałość emocjonalna, zależność od innych, słabe zdrowie fizyczne oraz brak równomierności osiągnięć w pracy. W badaniach przeprowadzonych przez Eysencka na grupach neurotyków i ludzi normalnych zauważono zróżnicowanie ze względu na dziedziczność i neurotyczne cechy w dzieciństwie. W samoocenie – wynikającej z badań – neurotycy podkreślają skłonność do martwienia się, bezsenność, przykre sny, łatwość urażania uczuć, brak zaufania do siebie, poczucie niższości. Natomiast w obiektywnych testach neurotycy okazują się łatwo podatni na sugestię, odznaczają się zmniejszoną zręcznością manualną, niskim poziomem aspiracji²².

W swoich badaniach Eysenck nie ogranicza się tylko i wyłącznie do opisu, ale stawia również pytanie o pochodzenie tego wymiaru osobowości. Stawia pytania, dlaczego te cechy korelują między sobą tworząc pewne typy postępowania i dlaczego z analizy wyłania się taki a nie inny wymiar. Eysenck podaje, że jednostki różnią się pod względem łatwości reagowania i labilności autonomicznego układu nerwowego, który jest fizjologicznym aparatem leżącym u podstaw i odpowiedzialnym za wyraz reakcji uczuciowych. Natomiast labilność uważana jest za wrodzoną cechę organizmów²³.

Ekstrawersja i introwersja (nazwy zaczerpnięte z pracy Junga²⁴) są wymiarami, gdzie krańcowe cechy stanowią typ ekstrawertyka lub introwertyka. Pomiedzy nimi istnieje szereg typów przejściowych. Introwertyk charakteryzuje się sztywnością spostrzegania, wysokim poziomem aspiracji, dużą wytrzymałością i przywią-

²¹ Por. C. S. Hall, G. Lindzey, *Teorie osobowości*, Warszawa 1990, s. 507; St. Siek, *Struktura osobowości*, Warszawa 1986, s. 66; Z. Chlewiński, *Wprowadzenie do teorii osobowości H. J. Eysencka*, „Roczniki Filozoficzne” T. 11, 1963, z. 4, s. 87.

²² Por. Z. Chlewiński, *Podstawy a cechy osobowości*, Lublin 1987, s. 92.

²³ Por. H. J. Eysenck, *Opis i pomiar osobowości*, „Psychologia wychowawcza” 1960, nr 3, cz. I., s. 266.

aniem do raz poznanych osób, wrażliwością społeczną i małą towarzyskością. Natomiast ekstrawertyka charakteryzuje mała wytrwałość, niski poziom aspiracji, niska wrażliwość społeczna, duża towarzyskość, zmienność kontaktów interpersonalnych, stałość spostrzegania oraz słabe reagowanie na stres²⁵.

Sam Eysenck charakteryzuje osobowość ekstrawertyka w sposób następujący: „ekstrawertyk to człowiek, który ceni zewnętrzny świat, i to zarówno w jego aspektach materialnych, jak i niematerialnych (bogactwo, władza, prestiż). Ekstrawertyk jest towarzyski, łatwo nawiązuje kontakty, odnosi się z zaufaniem do ludzi. Jego aktywność jest skierowaną na zewnątrz aktywnością fizyczną [...]. Ekstrawertyk jest zmienny, lubi wszystko co nowe, a zatem poznawanie nowych ludzi, doznawanie nowych wrażeń. Łatwo rodzą się w nim uczucia, ale nie są one zbyt głębokie. Przejawia dość małą wrażliwość, niezbyt zaangażowany osobiście, materialista, zdradza cechę pewnej twardości psychicznej”²⁶.

Psychotyzm wprowadzony przez Eysencka w późniejszych pracach jest wymiarem mało znanym oraz niedostatecznie opracowanym. Jednak traktowanym jako osobny wymiar osobowości. Psychotycy odznaczają się mniejszą płynnością słów, brakiem umiejętności decydowania co do spraw społecznych, mają mniejszą koncentrację uwagi oraz gorszą pamięć. Są także skłonni do wykonywania ruchów niedekwatnych do danej sytuacji, do przeceniania odległości i wyników, powoli czytają i posiadają mało dostosowany do rzeczywistości poziom aspiracji²⁷.

2. NIECZYNNIKOWA TEORIA CECH OSOBOWOŚCI G. W. ALLPORTA

Studując w różnych ośrodkach uniwersyteckich Allport dostrzegł ogromną różnorodność zdań o człowieku i jego zachowaniu. Próbował z tej wielości poglądów stworzyć pewną syntezę. Rozpatruje on człowieka jako system, składający się z podsystemów wchodzących ze sobą w interakcje. W ten sposób zarysowuje przed nami ogromną złożoność ludzkiego zachowania. Złożoność ta ukazuje człowieka jako kogoś niepowtarzalnego i jedyne. Dlatego nie jesteśmy zdolni całkowicie go poznać lecz wyłącznie przybliżyć i zobaczyć, na czym sami się koncentrujemy. Poznajemy człowieka, który jest systemem tylko poprzez nasz sys-

²⁴ Zob. E. R. Hilgard, *Wprowadzenie do psychologii*, Warszawa 1968, s. 694-695.

²⁵ Por. Z. Rosińska, Cz. Matusiewicz, *Kierunki współczesnej psychologii – ich geneza i rozwój*, Warszawa 1982, s. 191.

²⁶ H. J. Eysenck, *Sens i nonsens w psychologii*, Warszawa 1965, s. 308.

²⁷ Zob. Z. Chlewiński, *Podstawy a cechy osobowości*, Lublin 1987, s. 97; Z. Rosińska, Cz. Matusiewicz, *Kierunki współczesnej psychologii – ich geneza i rozwój*, Warszawa 1982, s. 192; J. Golan, *Osobowość a zaangażowanie religijne*, Warszawa 1992, s. 24.

tem, np. poprzez nasz system wartości. Dlatego też w patrzeniu na człowieka ważne jest, by widzieć go dynamicznie, czyli dostrzegać relacje pomiędzy jego podsystemami²⁸.

Allport jest psychologiem amerykańskim reprezentującym kierunek psychologii zwany teorią cech albo teorią jaźni. W poglądach teoretycznych nawiązuje do Sterna, Jamesa i Mc Dougalla. W późniejszych okresach twórczości staje się bliski filozofii egzystencjalnej. Propaguje w badaniach interdyscyplinarne spojrzenie na człowieka, wyrażając przekonanie, że uprawiając psychologię należy czerpać również z filozofii, socjologii i nauk biologicznych. W swoich pracach koncentruje się wokół tematyki różnych aspektów osobowości, rozumienia i poznawania człowieka, uprzedzeń, religii a także nad procesem stawania się osobą. Dokonał istotnych uporządkowań, opracowań, skategoryzowania takich terminów i pojęć jak: osobowość, postawa, ego i self (jaźń), czy dojrzałej osobowości. Należy również podkreślić jego ogromny wkład w rozwój psychologii humanistycznej²⁹.

Podstawowym pojęciem teorii Allporta jest cecha, dlatego też teorię tę określa się jako psychologię cech. Jeśli dla Freuda najważniejszym terminem jest instynkt, Murraya potrzeba, a dla Mc Dougalla sentyment, to dla Allporta takim terminem staje się cecha.

Allport podchodząc do omówienia definicji osobowości zestawiał najpierw szereg definicji zaproponowanych przez innych autorów i na tej bazie doszedł do własnej. Sklasyfikował je w zależności od tego, czy odnoszą się one do: etymologii, znaczeń teologicznych i filozoficznych, znaczeń prawniczych i socjologicznych, wyglądu zewnętrznego oraz znaczeń psychologicznych. W ten sposób starał się połączyć najlepsze elementy tych definicji pomijając zarazem ich niedociągnięcia³⁰. Następnie uporządkował analizowane przez siebie definicje osobowości w trzech kategoriach:

1. definicje, które podkreślają zewnętrzne wrażenie jakie człowiek wywiera na drugim człowieku;
2. definicje, które zwracają uwagę na wewnętrzną strukturę (są to definicje preferowane przez większość psychologów);
3. definicje operacyjne, które definiują osobowość przez narzędzie pomiaru i w takim wypadku osobowość jest tym co mierzą testy psychometryczne³¹.

Przyjęcie jakiejś definicji zależne jest od tego jaką teorię osobowości przyjmujemy. Allport definiuje osobowość w sposób następujący:

²⁸ Por. H. Krzysteczko, *Główne kierunki i działy psychologii*, w: Makselon J. (red), *Psychologia dla teologów*, Kraków 1990, s. 23.

²⁹ Por. Z. Płużek, *Psychologia pastoralna*, Kraków 1991, s. 44-45.

³⁰ Por. C. S. Hall, G. Lindzey, *Teorie osobowości*, Warszawa 1990, s. 44-45.

³¹ Por. Z. Płużek, *Psychologia pastoralna*, Kraków 1991, s. 45.

1. Osobowość jest tym czym człowiek jest naprawdę.
2. Osobowość jest dynamiczną organizacją w jednostce takich systemów psychofizycznych, które determinują jej specyficzne przystosowanie do jej środowiska.
3. Osobowość jest organizacją dynamiczną wewnątrz indywiduum tych psychofizycznych systemów, które determinują jego charakterystyczne zachowanie myślenie.

Określenie „dynamiczna organizacja” zawarte w definicji osobowości Allporta kładzie duży nacisk na fakt, że osobowość nieustannie się zmienia i rozwija, jednocześnie istnieje pewna organizacja czy system, które spajają ze sobą i wiążą różne komponenty osobowości. Termin „psychofizyczne” przypomina, że osobowość nie jest wyłącznie psychiczna ani neuronowa. Wiąże się natomiast z działaniem ciała i psychiki nierozłącznie związanych w osobową jedność. Słowo „determinują” mówi nam, że osobowość jest złożona z determinujących czynników, które odgrywają znaczną rolę w wyznaczaniu zachowania człowieka³².

Zwrot „zachowanie i myślenie” jest użyty na określenie wszystkiego, co człowiek może zrobić. Najczęściej aktywność człowieka polega na przystosowaniu do otoczenia i myślenia o nim. Człowiek nie tylko przystosowuje się do otoczenia, lecz także myśli o nim jak również zmierza do jego opanowania i czasem to mu się udaje. Dlatego też zachowanie i myślenie działają zarówno w kierunku przeżyć, jak i rozwoju. Określenie „charakterystyczne” jest rozumiane jako jedyne, nawet takie zachowanie, które jest wspólne dla wielu jednostek, ale jedyne przez tę osobę, która się zachowuje w określony sposób. Przykładowo miłość jest wspólna, lecz każdy człowiek kocha w trochę inny sposób.

Osobowość dla Allporta nie jest wyłącznie konstruktem stworzonym przez obserwatora, ani czymś, co istnieje tylko dlatego, że istnieje inna osoba mogąca na to zareagować. Osobowość istnieje realnie i ma swoje korelaty neuronowe i fizjologiczne³³.

W kontekście osobowości Allport używa jeszcze terminów „osobowość charakter”, „temperament” oraz „indywiduum”. Terminy „osobowość” i „charakter” stosowane są często zamiennie. Słowo charakter tradycyjnie powiązane jest z pewnym kodeksem zachowania, w kategoriach, którego ocenia się jednostki lub ich zachowanie. Przykładowo przy opisywaniu charakteru jakiejś jednostki posługujemy się terminami „dobry” lub „zły”. Allport pragnie przekonać, że charakter jest pojęciem etycznym.

„Osobowość” i „temperament” są pojęciami, które często mylimy. Można jednak te pojęcia rozróżnić na podstawie sposobu posługiwania się nimi w mowie

³² Por. C. S. Hall, G. Lindzey, *Teorie osobowości*, Warszawa 1990, s. 409-410; Z. Golan, *Osobowość a zaangażowanie religijne*, Warszawa 1992, s. 26.

³³ Por. Z. Golan, *Osobowość a zaangażowanie religijne*, Warszawa 1992, s. 27.

codziennej. Temperament oznacza dyspozycje związane z determinantami biologicznymi czy fizjologicznymi wykazując niewielkie zmiany pod wpływem rozwoju. Rola dziedziczności w tym wypadku jest większa niż w innych aspektach osobowości. Temperament razem z inteligencją i budową ciała jest materiałem, z którego formuje się osobowość. Termin „indywiduum” ma bliskie powiązanie z koncepcjami filozoficznymi, lecz w tym kontekście nie należy rozumieć tego terminu. Pojęcie wewnątrz indywiduum należy rozumieć jako wewnątrz organizmu³⁴.

Według Allporta osobowość nie jest tylko teoretyczną konstrukcją, jak uważa wielu teoretyków, ale jest czymś realnym, łączącym elementy psychiczne i fizjologiczne. Najważniejszym pojęciem w jego teorii jest cecha, którą określa jako specyficzny dla jednostki zwarty neuropsychiczny system, który opracowując bodźce jako funkcjonalnie równoważne, kieruje nimi i inicjuje formy adaptacji i ekspresji zachowania³⁵.

Allport ukazując neuropsychiczny aspekt cechy pragnie wskazać na koncepcję cechy jako czegoś, co istnieje rzeczywiście, a nie tylko teoretyczne. Pojęcie cechy odróżnia także do innych pojęć pokrewnych, takich jak: nawyk, postawa, czy typ. Cechy i nawyki są tendencjami determinującymi, ale cecha jest bardziej ogólna w sytuacjach dla niej właściwych, jak również w reakcjach, do których prowadzi. Cecha ukazuje wynik integrowania dwóch albo więcej nawyków. Postawa jest natomiast umysłowym i nerwowym stanem gotowości, ukształtowanym przez doświadczenie wywierającym wpływ na reagowanie jednostki na wszystkie przedmioty i sytuacje, z którymi jest związana. Cecha jak i postawa są w gotowości do pewnego rodzaju zachowania, wyróżniają podmiot posiadający je od innych podmiotów, kierują zachowaniem, stają się dynamiczne, zawierają elementy intelektualne i fizyczne oraz są wypadkową czynników uczenia się i genetycznych. Różnice pomiędzy cechą a postawą są następujące:

1. postawa ma jasno określony przedmiot, do którego jest skierowana, cecha natomiast nie. I tak przykładowo stosunek osoby do religii jest postawą, a jej religijność jest cechą. Im większa liczba przedmiotów odnosi się do postawy, tym postawa jest bardziej podobna do cechy i odwrotnie. Im postawa jest bardziej specyficzna, tym mniej podobna do cechy, a cecha nie posiada takiego związku. Dlatego też ogólność cechy jest zawsze większa niż postawy. Postawa może się zmieniać, podczas gdy cecha jest zawsze ogólna.

2. postawa implikuje ocenę, czyli akceptuje lub odrzuca przedmiot, do którego się odnosi, cecha zaś tego nie zawiera. Cecha i postawa są w praktyce nierozdzielne. Pojęciem postawy posługujemy się wtedy, gdy dyspozycja jest związana

³⁴ Por. C. S. Hall, G. Lindzey, *Teorie osobowości*, Warszawa 1990, s. 409-410; Z. Golan, *Osobowość a zaangażowanie religijne*, Warszawa 1992, s. 27.

³⁵ Por. St. Siek, *Struktura osobowości*, Warszawa 1986, s. 56.

z przedmiotem mającym jakąś wartość, czyli wtedy, gdy postawa jest wywołana przez określone bodźce, które akceptuje lub odrzuca.

Wreszcie Allport odróżnia pojęcie cechy od pojęcia typu. Typy są wyidealizowanymi konstruktami obserwowalnymi, do których osoba może pasować, zaś cechy są wnioskowane z rzeczywistości na podstawie realnie istniejących zachowań.

W swojej teorii osobowości Allport dzieli cechy na takie, które głęboko są wpisane w osobowość i wpływają na indywidualne zachowanie, jak i na takie, które występują u wielu ludzi lub tylko jednostek. Tak więc dzieli cechy na:

1. cechy kardynalne, centralne i drugorzędne,
2. cechy wspólne i jednostkowe³⁶.

Cechy wspólne i indywidualne – są to takie cechy, które pozwalają na porównywanie ludzi między sobą. Kiedy oceniamy ludzi za pomocą skal, które wyrażają różne cechy, wtedy myślimy o cechach wspólnych. Posługując się skalą wartości Allporta przeznaczoną do oceny cech wspólnych możemy porównywać ludzi pomiędzy sobą, biorąc pod uwagę te wartości (teoretyczne, estetyczne, społeczne, polityczne, religijne), jakie oni najbardziej cenią. Cechy wspólne są jedynie wymiernym aspektem indywidualnych dyspozycji, które różnią się w bardzo skomplikowany sposób przy porównaniu różnych osób. Dlatego też Allport uważa, że rzeczywistymi cechami, które charakteryzują daną osobę, są dyspozycje indywidualne. Stąd też nie można się nimi posługiwać przy porównywaniu dwóch osób. Cechy indywidualne są właściwe tylko jednej jedynej osobie i zależą od indywidualnych doświadczeń i możliwości³⁷.

Cechy kardynalne to takie, które przenikają osobowość i przejawiają się w całej orientacji życiowej człowieka. Jeśli ta cecha występuje w życiu człowieka w stopniu silyonym i wybija się na pierwszy plan, to stanowi jego życiową pasję. Jest to cecha, która nie może się ukryć przed otoczeniem, przykładowo mogą to być uzdolnienia muzyczne, poświęcenie się dla innych. Allport mówi, iż niewielu ludzi posiada tę cechę.

Cechy centralne to dyspozycja do działania, mniej przenikająca osobowość, lecz w dużym stopniu zgeneralizowana. Cechy centralne są pewnego rodzaju dyspozycjami, które ludzie wyrażają w swoim życiu. Są one zauważalne przez środowisko, gdyż są to jakby cechy najważniejsze, które określają każdego człowieka.

Cechy drugorzędne to tego rodzaju dyspozycje, które są mniej zauważalne w zachowaniu jednostki, mniej zgeneralizowane oraz mniej zwarte. Dlatego też są mniej istotne dla charakterystyki czyjejś osobowości, np., różne hobby, różny sposób chodzenia. Ludzie posiadają wiele cech drugorzędnych, lecz aby je dobrze rozpoznać, trzeba dobrze znać daną osobę.

³⁶ Por. Z. Chlewiński, *Podstawy a cechy osobowości*, Lublin 1987, s. 53-54.

³⁷ Por. E. R. Hilgard, *Wprowadzenie do psychologii*, Warszawa 1968, s. 697.

W każdej osobie możemy odnaleźć cechy centralne i drugorzędne, trudniej jest jednak określić osobowość o przewadze cech kardynalnych³⁸.

Allport wyróżnia także cechy inicjujące zachowanie przystosowawcze i zachowanie ekspresywne. Zachowanie przystosowawcze to umiejętność rozwiązywania stojących przed człowiekiem zadań. Każdy człowiek swoje zadania przystosowawcze wykonuje w określony sposób. Praca, szukanie porady, wyrażanie swojej opinii, zajmowanie określonego stanowiska może odbywać się u różnych ludzi w inny sposób. Każdy człowiek posiada swój styl przystosowawczy. To wykonywanie zadań przystosowawczych Allport nazywa zachowaniem ekspresyjnym. Zachowanie przystosowawcze jest celowe, świadome, zależne od uzdolnień, kierowane wolą, wymagające również świadomego wysiłku. Natomiast zachowanie ekspresyjne funkcjonuje z reguły nieświadomie, spontanicznie i nie wymaga wysiłku.

Podziały cech ukazane przez Allporta są podziałami wzajemnie na siebie zachodzącymi. Jakaś cecha może być cechą wspólną i cechą drugorzędną, cechą centralną a jednocześnie indywidualną czy nawet kardynalną³⁹.

W swojej koncepcji osobowości Allport wyróżnia jeszcze tzw. proprium. „Proprium nie jest czymś przez cały czas w pełni uświadomionym. Koncepcja siebie nie tworzy się tylko z tego, z czego sobie zdajemy sprawę, lecz nawet wtedy, gdy sobie z tego nie zdajemy sprawy, kierują nami doświadczenia jakie mamy na temat siebie samych. Nie ze wszystkich funkcji proprium zdajemy sobie w danym momencie sprawę, choć wszystkie one działają równocześnie, uświadomione czy też nie”⁴⁰.

Wszystkie funkcje, do których zalicza się poczucie cielesnego ja, poczucie własnej tożsamości, szacunek dla siebie, poczucie swej osobowości, zasięg swego ja, racjonalne myślenie, obraz siebie, styl poznawczy, funkcje poznawcze są rzeczywistymi i ważnymi fragmentami osobowości. Wszystkie te funkcje odznaczają się żarliwością i wspólnie tworzą proprium. Proprium nie jest wrodzone, lecz rozwija się w ciągu życia jednostki.

Allport wyróżnia siedem aspektów składających się na rozwój proprium: 1. poczucie cielesnego ja; 2. poczucie ciągłości własnej tożsamości; 3. szacunek do samego siebie (te trzy aspekty pojawiają się w ciągu pierwszych trzech lat życia); 4. zasięg swego ja; 5. obraz samego siebie (te pojawiają się między czwartym a szóstym rokiem życia); 6. uświadomienie sobie, że można radzić sobie ze swymi problemami dzięki rozumowaniu i myśleniu (pomiędzy szóstym a dwunastym ro-

³⁸ Por. P. Zimbardo, *Psychologia i życie*, Warszawa 1999, s. 523; Z. Chlewiński, *Podstawy a cechy osobowości*, Lublin 1987, s. 54.

³⁹ Por. St. Siek, *Wybrane metody badania osobowości*, Warszawa 1993, s. 17.

⁴⁰ Z. Płużek, *Psychologia pastoralna*, Kraków 1991, s. 51.

ciem); 7. w okresie dorastania pojawiają się zamiary, długoterminowe plany oraz odległe cele⁴¹.

Wymienione funkcje są składowymi *proprium*, które wywiera największy wpływ na człowieka, na jego wewnętrzne przemiany i najbardziej przejawiają się w następujących sytuacjach: (1) od *proprium* zależą stałe cechy osobowości; (2) sposoby obrony, którymi posługuje się człowiek w sytuacjach trudnych; (3) zależą sposoby odbierania aktualnej sytuacji i jej znaczenie dla samego siebie; (4) jak również to, czego w przekonaniu jednostki oczekuje od niego społeczeństwo⁴².

Należy również podkreślić, że Allport przyczynił się do odrzucenia koncepcji osobowości zbudowanej na psychopatologii. Podkreślał przede wszystkim potrzebę koncentrowania się na pozytywnych atrybutach osobowości. Jego poszukiwania doprowadziły do stwierdzenia, że w różnych kulturach występują różne koncepcje tego, co konstytuuje dojrzałą osobowość. Zauważył także, że niektórzy ludzie zwłaszcza w aspekcie uznawanych przez siebie wartości zbliżają się bardziej do modelowej idealnej osobowości niż inni. Autor stopniowo doszedł do przekonania, że formowanie się zdrowej osobowości to proces, dzięki któremu osoba przejmuje odpowiedzialność za swoje własne życie i rozwija się w jedyny oraz niepowtarzalny sposób. Ukształtowanie się dojrzałej osobowości jest procesem ciągłym i trwającym przez całe życie⁴³.

Reasumując możemy powiedzieć, że teorie cech opisują ludzi według wymiarów osobowości i przewidują zachowania na podstawie natężenia cech danej osoby. Wielość rozmaitych cech badanych przez psychologów sprowadza się dzisiaj do pięciu wymiarów osobowości – ekstrawersja, przyjazność, sumienność, stabilność emocjonalna i otwartość na doświadczenie⁴⁴. We wszystkich tych wymiarach można odnaleźć cechy, które są przedmiotem badań przez określenie ich relacji z jednym lub kilkoma wymiarami.

Cechy osobowości przydatne są w przewidywaniu wydarzeń życiowych, gdyż one wpływają na sytuacje, w które ludzie skłonni są angażować się, wszelkiego rodzaju wybory, przed którymi stają jak też decyzje, które kształtują ich życie.

Summary

The problems of personality appear here as the main question of the contemporary psychology. In the research on personality the common mechanisms of its functioning are searched.

⁴¹ Por. C. S. Hall, G. Lindzey, *Teorie osobowości*, Warszawa 1990, s. 414-415.

⁴² Por. Z. Płużek, *Psychologia pastoralna*, Kraków 1991, s. 52.

⁴³ Por. Z. Chlewiński, *Podstawy a cechy osobowości*, Lublin 1987, s. 67.

⁴⁴ Zob. P. Zimbardo, *Psychologia i życie*, Warszawa 1999, s. 525-126.

In this article the theories on personality are presented in which the notion of the characteristic seems to be essential. In these theories (J. P. Guilford, R. B. Cattell, H. J. Eysenck, G. W. Allport) the structure of personality is formed by the total sum of characteristics, where a characteristic is understood as a synthesis of some behaviours.